

De vernietiging van een doerebouten bed in Boazum: onteigening van roerende goederen bij TBC in Littenseradiel tussen 1899 en 1902

Door Jeanine Otten (3 januari 2011)

Volksziekte nummer één

Rond 1900 was het inwoneraantal van de gemeente Baarderadeel en Hennaarderadeel samen net zo hoog als in de gemeente Littenseradiel in 2010, namelijk 11.000. In die tijd was tuberculose (TBC) of tering volksziekte nummer één met een sterfte van 16,6 per duizend inwoners.[1] Aan keel- en longtering (TBC) stierven in Friesland in 1900 in negen maanden 419 mensen op een totaal van 4808 overledenen, dat wil zeggen 8,7 procent.[2]

Uit berichten in de Leeuwarder Courant tussen 1899 en 1902 blijkt dat in verschillende dorpen in die jaren 48 huishoudens dubbel getroffen werden: eerst door TBC en daarna door de Onteigeningswet 1851, artikel 69. De burgemeesters en wethouders van Baarderadeel en Hennaarderadeel moesten volgens dit wetsartikel bij een besmettelijke ziekte kleding en huisraad onteigenen en laten verbranden. Ter voldoening aan het wetsartikel werden de besluiten van Burgemeester en wethouders van Baarderadeel en die van Hennaarderadeel steeds in de Leeuwarder Courant geplaatst en toegezonden aan Gedeputeerde Staten van Friesland. Opmerkelijk is dat vóór 1899 en na 1902 er geen berichten over onteigening van roerende goederen bij besmettelijke ziekten in Hennaarderadeel en Baarderadeel zijn gepubliceerd. De B&W besluiten betreffen alleen TBC-gevallen. Besmettelijke ziekten als difterie, cholera en roodvonk komen in de berichten tussen 1899 en 1902 over onteigening van roerende goederen bij besmettelijke ziekten niet voor.

De dorpen met gemelde TBC-gevallen 1899-1902

De krantenberichten geven, na de vermelding van naam van de hoofdbewoner, soms een adresvermelding, maar altijd de plaatsnaam en specificatie van de besmettelijke ziekte. In onderstaande de lijst van dorpen en het aantal TBC-gevallen tussen 1899 en 1900.

- Baard: 2
- Bears: 1
- Boazum: 8
- Britswert: 2 (namelijk in hetzelfde huishouden)
- Hinnaard: 1
- Hilaard: 3
- Itens: 1
- Jorwert: 4
- Mantgum: 2
- Easterein: 1
- Easterlittens: 1
- Easterwierrum: 1
- Skillaerd: 1
- Spannum: 4
- Waaksens: 1
- Weidum: 5
- Wjelsryp: 1
- Winsum: 6
- Wommels: 3

Opmerkelijk is het relatief hoge aantal TBC-gevallen in Boazum. Een verklaring vergt nader onderzoek.

Drie soorten TBC

Bij de beschreven gevallen werden drie soorten TBC onderscheiden: longtuberculose, keeltuberculose en tuberculose van de ingewanden. *Tuberculosis Pulmonum* of longtuberculose was de meest voorkomende besmettelijke ziekte. Soms werd *Ftisis Pulmonum* geconstateerd, een laat stadium van longtuberculose (Ftisis=tering). Daarnaast kwamen *Tuberculosis pulmonum et laryngis*, long- en keeltering, en *Tuberculosis Intestinorum et Peritonei*, tuberculose van de ingewanden, een betrekkelijk zeldzaam voorkomende vorm van TBC, ook voor.

De te vernietigen roerende goederen

In de berichten zijn steeds nauwkeurige en uitgebreide lijsten van goederen opgenomen die voor vernietiging in aanmerking komen. Behalve de verschillende onderdelen van het beddengoed, zijn dat allerlei kledingstukken en huisraad waarmee de lijder of lijderes in aanraking is geweest. Aardig om te zien is welke spullen rond 1900 in gebruik waren en hoeveel van die goederen en de benamingen ervan tegenwoordig in onbruik zijn geraakt. Onder de te vernietigen roerende goederen komen voor:

- Beddengoed, bestaande uit met zeewier of veren gevulde matrassen, strozakken, kussens, windkussens (luchtkussens), peluw of peul, wollen, katoenen of molton dekens, lakens en slopen, bedzakken, beddenkwasten, rabatten, bedgordijnen (beddenkwasten, rabatten en bedgordijnen duiden op de aanwezigheid van een bedstede).
- Kleding zoals hemden, onderhemden, onderlijfjes, onderbroeken, broeken, hemdrokken, rokken, boezeroens (werkoverhemd van blauw gestreepte katoen of linnen), boezelaars (schorten), blouses, japonnen, nachtjakjes, jakjes, sokken, kousen, overjassen, jassen, mantels, vesten, bovenbroeken, kielen, korsetten, ondersten, boveneind, gezondheid[3], borstrokken, truien, randrokken[4].
- Accessoires als omslagdoeken, tipdoeken, slingerdoeken[5], dasjes, halsdassen, strikjes, sjaals, boa's, zakdoeken, vingerwanten, doekjes, een salondoek, polsmoffen.
- Schoeisel als schoenen, muilen, pantoffels, 'toffels', laarsjes, laarzen.
- Hoofddeksels als petten, hoeden, strohoeden en strohoedjes, mutsen, nachtmutsen.
- Stoelkussens, rieten (leuning-)stoelen, stoelen.
- Vloerkleden.
- Een tobbe.
- Een ondersteek.
- Een ijszakje.
- Een klots[6].

Soms staan in de beschrijving in onbruik geraakte woorden, zoals in de boedel van Jeltje Reitsma te Boazum in 1900: “*een doerebouten Bed*[7], *een doerebouten Kussen*, *twee drillen* [8] *Broeken*, *drie Engelschleeren Buizen*, *vier Simson-Broeken*[9], *twee Beversche Onderbroeken*[10], *een paar Nassau Kousen*”.

Taxateurs

De roerende goederen die voor vernietiging in aanmerking kwamen, werden, voordat ze verbrand werden, getaxeerd. In de B&W besluiten worden steeds de namen van de taxateurs en hun woonplaats genoemd. De taxateurs tussen 1899 en 1902 waren:

- Hendrik van Apeldoorn (geb Amersfoort 1866), veldwachter te Winsum

- Schelte Jacobs de Boer (geb Jorwert 15 maart 1851), veldwachter te Weidum
- Hendrik Sjoerds Sandstra (geb Easterein 29 november 1839, overl Wommels 22 maart 1915), winkelier te Wommels
- Jochem Sjoerds Zwart (geb Ter Idzard 7 juni 1857, overl Bozum 7 december 1928), veldwachter te Boazum.

Geneeskundigen

In de berichten in de Leeuwarder Courant tussen 1899 en 1902 worden ook de namen en woonplaatsen van de geneeskundigen genoemd. Een dag tot enkele dagen voorafgaand de B&W besluiten legden zij schriftelijke verklaringen over de besmettelijke ziekten af.

Opmerkelijk is dat in de dorpen waar de geneeskundigen rond 1900 gevestigd waren, in 2010 nog altijd een huisartsenpraktijk gevestigd is: Baard, Weidum, Wommels, Easterein, Winsum en Boazum. De geneeskundigen die tussen 1899 en 1902 in Hennaarderadeel en Baarderadeel een dokterspraktijk hadden, waren:

- Dr Pieter van Goinga, werkzaam in Baard 1862-1906
- Dr Henricus Idzerda, werkzaam in Weidum 1883-1910
- Dr Wijtze Keimpe Hoekstra, werkzaam in Wommels 1884-1917
- Dr Wouter Willem Hoekstra, werkzaam in Wommels 1899-1902
- Dr Peter de Vries Janszoon, werkzaam in Easterein 1894-1919
- Dr Sible Buwalda Sytzeszoon, werkzaam in Winsum 1889-1906[11]
- Dr Auke Pollius Ferwerda werkzaam in Boazum 1893-1905
- Dr Johannes Henricus Regenbogen, werkzaam in Boazum 1889-1924.

Ontdekking tuberkelbacil

In 1882 ontdekte de Duitse arts en wetenschapper Robert Koch (1843-1910) de tuberkelbacil: *Mycobacterium Tuberculosis*. In die tijd stierf één op de zeven mensen aan TBC. Ook werd toen voor het eerst een verband gelegd tussen de ziekte en de levensomstandigheden. Arme mensen in overbevolkte, vochtige en smerige behuizingen in de steden stierven eerder aan TBC dan diegenen die in ruime, van frisse lucht voorziene huizen woonden. Tussen 1860 en 1870 stierven in Nederland alleen al 40.000 slachtoffers van TBC. Daarnaast vormde tuberculeus vee via een rechtstreekse overdracht en vooral door besmette zuivel een gevaar voor de volksgezondheid. Het ziektebeeld van TBC werd meestal omschreven in termen als wegteren of wegwijnen van het lichaam, gepaard met hevige hoestbuien.

Affiche met maatregelen ter voorkoming van besmetting met TBC, circa 1900.

Multiresistente TBC rukt op

De vooroorlogse generatie associeert TBC nog met kuuroorden op de Veluwe of in de Zwitserse bergen, draaibare tentjes, maandenlange bedrust en goede voeding. Pas na de Tweede Wereldoorlog kon TBC succesvol genezen worden dankzij de uitvinding van penicilline. Helaas komt TBC sinds de tweede helft van de jaren '80 wereldwijd steeds vaker voor. Tweederde van de wereldbevolking blijkt besmet te zijn met *Mycobacterium Tuberculosis*. Jaarlijks krijgen ongeveer acht miljoen mensen de ziekte en overlijden er zo'n drie miljoen aan, 95 procent in de ontwikkelingslanden, vijf procent in de geïndustrialiseerde wereld. De toename wordt veroorzaakt door de wereldwijde AIDS-epidemie (veel mensen met AIDS overlijden tenslotte aan TBC) en een nieuwe TBC variant, de MDR TBC. Deze variant is immuun voor vele antibiotica (multiresistentie). MDR staat voor *Multi Drug Resistent*. In Amsterdam komt TBC tegenwoordig drie a vier keer vaker voor dan in de rest van Nederland. Risicogroepen als armen, ouderen, alcoholisten, harddrugsverslaafden, immigranten uit Derde Wereldlanden, bewoners van verzorgingstehuizen en daklozen zijn

extra kwetsbaar voor TBC.[12] Hoe het ook zij, de roerende goederen van TBC-patiënten worden sinds decennia niet meer onteigend en vernietigd door verbranding zoals nog rond 1900 het geval was. Het bewuste wetsartikel verviel in 1973.[13]

Tot slot

Als illustratie de volledige tekst van een besluit van B&W van Baarderdedeel uit december 1900 waarbij alle roerende goederen ten huize van Aaltje Sijtsma in Baard worden onteigend en vernietigd (*Leeuwarder Courant*, 14 december 1900).

Burgemeester en Wethouders van Baarderadeel;

Gezien het advies van den Heer P. van Goinga, Geneeskundige te Baard, waaruit blijkt, dat ten huize van AALTJE SIJTSMA te Baard besmettelijke ziekte, met name Tuberculosis Pulmonum, heeft geheerscht en dat het, ter voorkomig van besmetting, noodzakelijk is dat de met den lijder in aanraking geweest zijnde GOEDEREN, bestaande in: een veeren Bed, een veeren Peluw, twee veeren Kussens, twee zeewieren Kussens, een Bedzak, een Peluwzak, zes bonte Slopen, een gewatteerde Deken, vier katoenen Lakens, stel Bedgordijnen, een Rabot, een Beddekwest, twee Stroozakken, een Windkussen, een gekleurde bronzen nieuwe Jas, een nieuwe Broek, een nieuw Vest, een bruine Jas, een bruine Broek, een bruin Vest, een zwarte Jas, een bonte Broek, een zwart Vest, een blauwe Jas, een blauwe Broek, een paar Schoenen, een paar Schoenen, een paar Schoenen, een paar Schoenen, een paar Pantoffels, een paar Pantoffels, een paar Mansmuilen, een paar Mansmuilen, drie Petten, een vilten Hoed, een strooien Hoed, een Winterpet, een wollen Hemd, drie wollen Hemden, een wollen Trui, een wollen Trui, een wollen gebreide Onderbroek, een katoenen Hemd, een katoenen Onderbroek, drie paar wollen Kousen, twee paar wollen Kousen, een paar wollen Kousen, een paar katoenen Kousen, een paar katoenen Kousen, een paar wollen Sokken, een paar wollen Vingerwanten, twee Zakdoeken, twee Zakdoeken, twee Zakdoeken, een wit Boezeroen, een wit Boezeroen, een wollen Boezeroen, een wollen Boezeroen, een wollen boezeroen, een bont Boezeroen, vier Dassen, twee Strikjes, twee Overhemdjies, een Vloerkleed, twee kleine Vloerkleeden, een rieten Leuningstoel, een Stoelkussen worden onteigend en vernietigd;

Gezien artikel 69 der Wet van den 28 Augustus 1851 (Staatsblad no 125); Besluiten: te onteigenen de hiervoren vermelde goederen, toebehoorende aan AALTJE SIJTSMA, met bevel tot onmiddellijke inbeslagneming en vernietiging door verbranding; te benoemen tot deskundige Goederen te taxeren HENDRIK VAN APELDOORN te Winsum.

En zal, ter voldoening aan gezegd Wetsartikel, dit besluit op de gebruikelijke wijze ter openbare kennis worden gebracht en in de Leeuwarder Courant geplaatst, zoomede worden gezonden aan Heeren Gedeputeerde Staten van Friesland. Weidum, den 13 December 1900. Burgemeester en Wethouders voornoemd, KORNS. VELSTRA, Burgemeester. Van HARINXMA, Secretaris.

Noten bij Onteigening goederen bij TBC in Littenseradiel 1899-1902:

1. Zie <http://www.prd-online.com/user/coursedat/c37/Marmed/TBC.php>. A. de Knecht- van Eekelen, "Geschiedenis van het genezen, de behandeling van tuberculose rond 1900", Nederlands Tijdschrift voor Geneeskunde, 1996, nr 140, p. 2195-2199, geeft een sterftcijfer van 18 op 10.000 inwoners, zie: <http://www.ntvg.nl/publicatie/geschiedenis-van-het-genezen-de-behandeling-van-tuberculose-nederland-rond-1900/volledig>
2. Gebaseerd op de sterftcijfers in Friesland over 1900, maandelijks gepubliceerd in de Leeuwarder Courant. Over maart, mei en augustus 1900 werden geen sterftcijfers gepubliceerd

3. Gezondheid: kledingstuk dat bij veel mannendrachten rondom de voormalige Zuiderzee voorkwam, een brede band van wollen stof met zilveren of benen knopen, die het middengedeelte van het lichaam warm houdt. Boeren in Bunschoten en vissers in Spakenburg droegen omstreeks 1850 de gezondheid over de hemdrok.
4. Randrok: lange onderrok met een rand, waarvan het motief met lint was gemaakt, of een rand van geborduurde bloemen of ingeweven bloemen. Deze rok werd niet op wekdagen gedragen. Zie: G.H. Kocks, *Woordenboek van de Drentse dialecten*, Assen 1996, A-L, p. 992.
5. Slingerdoek: grote omslagdoek, zie: W. Zantema, *Frysk Wurdboek*, Drachten / Ljouwert, 1992, (Fryske Akademy nr 631), p. 922.
6. Klots: muts, zie: W. Zantema, *Frysk Wurdboek*, Drachten / Ljouwert, 1992, (Fryske Akademy nr 631), p. 506.
7. Doerebout is tuorrebout, Fries voor lisdodde (rietsigaar): grote lisdodde (*Typha latifolia*) of kleine lisdodde (*Typha angustifolia*). Voor doerebout gebruikt in de betekenis van dons, zie: <http://plantaardigheden.nl/aardig/aardigheden/uittien/uittien04.htm>. Bed heeft hier de betekenis van matras, dus een 'doerebouten bed' is een matras gevuld met dons of veren, of misschien wel zelfs met het dons van de rietsigaar.
8. Dril: stevige linnen en katoenen gekeperd weefsel, zie: W. Zantema, *Frysk Wurdboek*, Drachten / Ljouwert, 1992, (Fryske Akademy nr 631), p. 197. G.H. Kocks, *Woordenboek van de Drentse dialecten*, Assen 1996, A-L, p. 229.
9. Simson-broek: gemaakt van een sterke stof (?).
10. Bever: soort stof voor onderkleding, zie: W. Zantema, *Frysk Wurdboek*, Drachten / Ljouwert, 1992, (Fryske Akademy nr 631), p. 95.
11. Zie over geneesheren in Winsum: Hessel Fluitman, 'Chirurgijnen en dokters in Winsum', *Klaaikluten* 2000, nr 1, p. 10-16.
12. Zie <http://www.prd-online.com/user/coursedat/c37/Marmed/TBC.php> en <http://radiographics.rsna.org/content/20/2/449.full>.
13. Artikel 69 van de Wet van 28 augustus 1851, ook bekend als Onteigeningswet, regelde de onteigening van roerende zaken bij besmetting, is vervallen op 1 februari 1973.

Laatste wijziging: 2011/01/04 22:03uur